

<https://ssoss.ui.ac.ir/?lang=en>

Strategic Research on Social Problems

E-ISSN: 3041-8623

Vol. 13, Issue 2, No.45, Summer 2024, pp. 93-116

Received: 18.05.2024 Accepted: 23.07.2024

Research Paper

Evolving Cultural Experience of Historical Places: From Livability to Visibility (A Case Study of Naqsh-e Jahan Square in Isfahan)

Seyed Mahdi Etemadifard*

Associate professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Tehran University, Tehran, Iran
etemady@ut.ac.ir

Amir Mohammad Niroumand

M.A. student of Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Tehran University, Tehran, Iran
niroumandam@ut.ac.ir

Introduction

Historical places possess distinct physical forms and materialities, but their modes of use and engagement can undergo transformations over time. In recent decades, a notable shift in the way people interact with and experience these spaces has become apparent, which is the focus of this research. The question arises whether, instead of serving as a means for sharing warm, meaningful, and specific atmospheric experiences, historical places have now become primarily beautiful vistas that must only be briefly admired due to contemporary demands, urban haste, and the unique living conditions enabled by new media. Isfahan's Naqsh-e Jahan Square, one of Iran's most prominent historical sites, has hosted a variety of spaces and physical forms, each reflecting a particular quality of urban life in different historical periods. Can a distinct and pervasive mode of engagement with Naqsh-e Jahan Square be identified, where its dominant form significantly differs from its previous forms? How do the people present in the square experience this change? And what are the key factors driving this transformation in the cultural experience of the site? This study aimed to explore the evolving nature of people's interactions with and perceptions of this historic place, examining whether it had shifted from a space of lived experience to one primarily of visual consumption and spectacle. Understanding the underlying factors behind this potential transformation could provide valuable insights into the changing cultural significance of historical urban environments.

Materials and Methods

Given the nature of the research topic and the requirements of the field, this study employed an ethnographic approach. Ethnography involves direct observation, participation in daily activities, interaction, and interviews within the natural environment. The core of the ethnographic work was participatory observation.

Through systematic observation of Naqsh-e Jahan Square at different times of day from November 2023 to May 2024, spanning consecutive and often continuous days, the researchers aimed to provide a comprehensive description of the various situations and activities occurring in the field. Detailed notes were taken to document how participants interacted with different parts of the square.

During the observation periods, relevant photographs were also captured. Some of the most salient images will be briefly described in the findings section.

For the interview component, the researchers first selected informants, who had been theoretically and practically engaged with Naqsh-e Jahan Square for many years. Additional interviewees were recruited from among the merchants operating in the four sides of the square and the adjacent covered market. Informal conversational interviews were also conducted based on the specific situations encountered during the researchers' presence in the square.

*Corresponding author

Etemadifard, M., & Niroumand, A.M. (2024). Evolving cultural experience of historical places: From livability to visibility (A Case Study of Naqsh-e Jahan Square in Isfahan). *Strategic Research on Social Problems*, 13(2), 93-116. <https://doi.org/10.22108/srsp.2024.141523.1998>

3041-8623/ © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<https://doi.org/10.22108/srsp.2024.141523.1998>

Over the 7-month period, a total of 17 individuals (11 men and 6 women aged approximately 24 to 65 years) were interviewed and their concepts were coded and analyzed.

Another method employed in this research was the review and secondary analysis of relevant documents and data. These materials included books and theses written about Naqsh-e Jahan Square, as well as the data obtained from the square's managers and the information websites of Isfahan municipality.

The combined results of these field-based and analytical methods supported the researchers in addressing the research questions and developing a comprehensive understanding of the transformations in the cultural experience of this historic site.

Discussion of Results & Conclusion

The observations indicated a shift in the use of mosques within Naqsh-e Jahan Square, transitioning from places of worship to tourist attractions. This was evidenced by the presence of numerous photographers at different times and the continuous efforts to enhance the square's visibility and framing for optimal visual perspectives.

The interview findings revealed a focus among policymakers on the desirable representation of the square as a priority. This approach of privileging visual representation appeared to be in conflict with the habitual practices and lived experiences of those present in the square. The review of relevant documents also made the researchers aware of the physical changes to the space over the years, the numerous regulations imposed, and the hosting of special events - all aimed at sustaining the policies of visually representing the square.

In relation to the research questions and methodology, the findings indicated the emergence of a particular mode of engagement with the square in recent decades. This shift appeared to be linked to broader social changes within Iranian society and, in many cases, beyond the country's borders.

Urban social spaces have traditionally been integral to the urban fabric. However, the changes observed in the rhythm and quality of presence within Naqsh-e Jahan Square in a two-way interaction with the subjects present had led to further transformations in relation to the city and even national elements.

Whereas the visual beauty of the square was previously effective in creating and sustaining other meanings, this research suggested that the possibilities of the square were now arranged primarily to enable an appropriate visual experience. Individuals and movements could now gain visibility by positioning themselves within the grandeur of the square, a meaning that was markedly different from the previous lived experiences and conceptions of this historic place.

In conclusion, the findings of this study pointed to a transition in the cultural significance of Naqsh-e Jahan Square, from a space of shared, meaningful atmospheric experiences to one that was increasingly dominated by the imperatives of visual representation and spectacle. Understanding the factors driving this transformation can provide valuable insights into the evolving role of historical urban environments in contemporary society.

Keywords: Livability, Visibility, Naqsh-e Jahan Square, Displacement, Representation Policies.

پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی
سال سیزدهم، شماره پیاپی (۴۵)، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۳، ص ۹۳-۱۱۶
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۰۲

مقاله پژوهشی

تغییر در تجربه فرهنگی از مکان تاریخی؛ از زیست‌پذیری تا رؤیت‌پذیری (مطالعه موردی میدان نقش جهان اصفهان)

سید مهدی اعتمادی فرد^{ID*}، دانشیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

etemady@ut.ac.ir

امیر محمد نیرومند، کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

niroumandam@ut.ac.ir

چکیده

مکان‌های تاریخی و آثار به جا مانده از گذشتگان هر قوم یا ملت، همواره ارزشمندترین میراث‌های فرهنگی یک کشور به شمار می‌آید. کارکرد و کاربرد بسیاری از این بناها در طول زمان و در تأثیر و تأثرات گوناگون تغییر کرده است. یکی از مهم‌ترین میدان‌ها و بناهای تاریخی در ایران، میدان نقش جهان واقع در بافت مرکزی شهر اصفهان است. این پژوهش در پی مواجهه با این پرسش است که آیا می‌توان از نوعی تغییر و تحول در تجربه حاضران نسبت با آن مکان و غلبه رویکرد رؤیت‌پذیری نسبت به زیست‌پذیری در تجربه خاص میدان نقش جهان سخن به میان آورد؟ این پژوهش، با روش مردم‌نگاری انجام شده است و حاصل مشاهدات متوالی و متناوب، مصاحبه با افراد مختلف در میدان نقش جهان و مصاحبه با مدیران شهرداری و میراث فرهنگی و رجوع به اسناد و نقشه‌هاست. این مطالعه نشان می‌دهد صورت غالب فضاهای میدان نقش جهان در اصفهان، دیگر فضایی برای به اشتراک گذاشتن تجربه‌های تاریخی و معنابخش نیست، بلکه میانجی برای نشان دادن زیبایی و رؤیت‌پذیرکردن خود و شهر و عناصر هویتی است که تنها توجه به زیبایی‌ها و استعدادهای بازنمایی این مکان را به همراه دارد، بی‌آنکه تجربه‌ای مشخص یا هویت معنایی خاصی را فراخوان کند. عوامل پدیدآمدن این مواجهه نیز، شتاب پدیدآمده در زیست روزمره و مجال‌ندادن به تجربه یک مکان در کیفیتی متفاوت، فراگیری رسانه‌های جمعی و جایگزینی تجربه بازنموده به تجربه بی‌واسطه، به نوعی یکسان‌شدگی تجربه مواجهه با مکان تاریخی و نوعی نامکان‌شدگی منجر می‌شود.

واژه‌های کلیدی: زیست‌پذیری، رؤیت‌پذیری، میدان نقش جهان، نامکان‌شدگی، سیاست‌های بازنمایی.

* نویسنده مسؤول

اعتمادی فر، سید مهدی، و نیرومند، امیرمحمد. (۱۴۰۳). تغییر در تجربه فرهنگی از مکان تاریخی؛ از زیست‌پذیری تا رؤیت‌پذیری (مطالعه موردی میدان نقش جهان اصفهان). پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی، ۱۳(۲)، ۹۳-۱۱۶. <https://doi.org/10.22108/srsp.2024.141523.1998>

3041-8623/ © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<https://doi.org/10.22108/srsp.2024.141523.1998>

مقدمه و بیان مسئله

ما در مواجهه با مکان‌های فاخر تاریخی بر جای مانده از گذشتگان، با کالبد مشخصی سر و کار داریم که چون متعلق به تاریخ و موقعیتی دیگر است، نمی‌توان کارکردها و استفاده‌های خاصی را از آنها انتظار داشت که در گذشته داشته است، اما اگر مواجهه‌ای بیگانه از جریان زنده آن مکان نیز با آن داشته باشیم، آن مکان را به جا نیاورده‌ایم. در دهه‌های اخیر، کیفیت متفاوتی از مواجهه با این مکان‌ها به چشم می‌آید که پرسش این پژوهش نیز، در حول آن شکل می‌گیرد. این دشواره آن است که آیا می‌توان سخن از این امر به میان آورد که مکان‌های تاریخی، به‌جای اینکه تمهیدی برای به اشتراک گذاشتن تجربه‌ای گرم، معنادار و مختص اتمسفری خاص باشند، به‌دلیل اقتضائات معاصر، شتاب شهری و زیست خاص ممکن‌شده در زمینه و زمانه رسانه‌های جدید، تنها به چشم‌اندازی زیبا تبدیل می‌شوند و باید تنها در نگاهی گذرا، زیبا به نظر برسند؟

میدان نقش جهان در اصفهان، یکی از در معرض توجه‌ترین مکان‌های تاریخی در ایران است و فضاها و کالبد‌های متعددی دارد که هریک در دوره‌های مختلف تاریخی، کیفیت خاصی از زندگی شهری را اعم از حکمرانی و عزاداری‌ها، مراسم‌های گوناگون، نمایش قدرت نظامی، میدان چوگان، حضور سفرای کشورهای مختلف و امثالهم را به خود دیده است (آقابزرگ و متدین، ۱۳۹۴). آمار حضور ۱۵۰ تا ۳۰۰ هزار نفر در روز در میدان نقش جهان در ایام نوروز، بنابر اعلام خبرگزاری‌های رسمی ایران، این مکان را به پربازدیدترین مکان حضور گردشگران در اصفهان در روزهای اولیه سال تبدیل کرده است (خبرگزاری مهر، ۱۳۹۲ و خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۴۰۲). این در حالی است که به‌دلیل نفروختن بلیت برای حضور در فضای عمومی آن و همچنین گشوده‌بودن فضای باز این مکان در طول شبانه‌روز، آمار دقیقی از حضور مردم در روزهای عادی در دسترس نیست. با توجه به اینکه پژوهشگران این پژوهش، بیش از سه‌دهه عمر خویش را در اصفهان و در رابطه مداوم با اتمسفر و فضاها و مختلف میدان

نقش جهان گذرانیده و در نسبت با آن میدان، با میانجی قرار دادن منطق مواجهه جامعه‌شناختی و روش مردم‌نگاری، در تدارک مفهومی تحولات اجتماعی در نسبت با مکان‌های خاص و به‌ویژه تاریخی شهر کوشیده‌اند، همواره مسئله کیفیت مواجهه با مکان برای پژوهشگران، واجد اهمیت تحقیق بوده است. این پژوهش کوشیده است به این پرسش خاص پاسخ دهد که آیا می‌توان از نوع مواجهه‌ای خاص و فراگیرشونده با میدان نقش جهان سخن به میان آورد که صورت غالب آن با اشکال پیشین آن، در تمایزی معنادار و اعتناشدنی است؟ حاضران در آن میدان، چنین تغییری را چگونه تجربه می‌کنند و چه اتفاقی دارد رقم می‌خورد و عوامل اصلی آن چیست؟ یعنی فضایی که بخش مهمی از هویت محققان و شهروندان را تشکیل می‌دهد، به شهروندان هم محدود نیست و همچنان منبع هویتی معنابخشی را ایجاد می‌کند، در این فضای پرشتاب و پررفت‌وآمد و البته با التفات به سیاست‌های حاکم بر آن مکان، چیزی در نحوه مواجهه با آن در دهه‌های اخیر تغییر کرده است. اگرچه این امر تنها در میدان نقش جهان نیست و با توجه به داده‌های بین‌المللی مختلف در مکان‌های تاریخی دیگر هم، ردگیری‌پذیر و ردیابی‌شدنی است (Jenkins, 2003)، تمرکز این پژوهش بر مورد خاص میدان نقش جهان در اصفهان است. اگرچه هویت بخشی و معناداری، یکی از وجوه اهمیت خاصی است که این میدان برای شهروندان و فعالان میدان و همچنین سیاست‌گذاران دارد، تجربیات محقق، مشاهدات و مصاحبه‌هایی که در این مکان و درباره تجربه این مکان انجام شده است، حاکی از آن است که انگار چیزی در تجربه این میدان تغییر کرده است و از نوعی نامکان‌شدگی سخن به میان می‌آید. به بیان دیگر، نوعی تسلط اقتضائات فضای مجازواره^۱ به فضای واقعی^۲ است و حالا پرسش خاص آن است که ما می‌توانیم چرخشی را سراغ بگیریم که حول تجربه مکانی رخ داده است؛ این چرخش به صورتی پنهان، اما ردگیری‌شدنی و

¹ virtual

² real

اصفهان» است که با رجوع به اسناد، تطورات کالبدی این میدان را مطالعه کرده‌اند. برخوردار و همکاران (۱۴۰۰) نیز، نقش هویت اجتماعی را در ساخت فضای جمعی بررسی و نقش جهان را به مثابه فضایی جمعی در عصر صفوی به شیوه کتابخانه‌ای و به منظور کشف تاریخ و هویت اجتماعی مطالعه کرده‌اند.

قلعه‌نوئی و همکاران^۲ (2018) نیز در پژوهش خود از طریق دستگاه‌های سنجش صوت، به ترسیم نقشه صدا^۳ و تجربه آسایش صوتی افراد در میدان نقش جهان مبادرت کرده‌اند. آنها صوت را در ادراک اشخاص از مکان مؤثر می‌دانند و آزار صوتی، آسیب به تمرکز و یا احساس آرامش و اضطراب را به تجربه صوتی مکان، وابسته می‌دانند. آن‌ها با ترسیم نقشه‌ای صوتی و استناد به آن، تا حد معمول برنامه‌هایی را در کاهش بلندی صداهای آزارنده پیشنهاد می‌دهند. حقیقی و همکاران (۱۳۹۶) نیز در پژوهشی راجع به مؤلفه‌های مؤثر در آسایش صوتی افراد، با ۳۸۵ پرسش‌نامه و آوبرداشت‌های متعدد، منظر صوتی میدان نقش جهان را تحلیل کرده‌اند.

زینی اصلانی و همکاران^۴ (2022)، تأثیر نورپردازی را در تجربه کیفی میدان نقش جهان مطالعه و بررسی کرده‌اند که آیا نورپردازی در فرایند مکان‌سازی، امکان تبدیل فضا به مکان را پیدا می‌کند؟ آنها با روش مردم‌نگاری و شیوه مشاهده رفتار و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته، به این یافته دست می‌یابند که نورپردازی مناسب، مکان شهری را در زمان شب، زیست‌پذیر و از فضا به مکان تبدیل می‌کند.

شریعتی‌فر و شکوری (۱۳۹۹) نیز، ساز و کارهای تأمین خلوت و ارتقای سطح کیفی حضور شهروندان را در میدان نقش جهان بررسی و با روش توصیفی-تحلیلی و ابزار پیمایش، به این تحقیق روی آورده‌اند. آنها همچنین محیط‌های روان‌شناختی و ادراک حسی و ادراک معنایی را در پدیدارشدن حس خلوت مؤثر دریافته‌اند. دوزدوزانی و همکاران (۱۳۹۴) نیز در پژوهشی با عنوان «مقایسه

اکتشاف‌پذیر در ابعاد مختلف است و به همین دلیل هم، مسائلی را به دنبال دارد که مکان را از جایگاه معنادار و هویت‌بخش جدا می‌کند. حال سؤال اصلی این است که آیا چنین چیزی در کنش‌ها و رفتارهای افراد حاضر در میدان، اعم از شهروندان، فعالان اقتصادی و فرهنگی حاضر در میدان، گردشگران داخلی و خارجی و همچنین سیاست‌گذاران این فضا، به تدریج مشاهده می‌شود یا نه؟ اگرچه شاید تجربه‌کنندگان در لحظه عمل و تجربه به این امر واقف نباشند، برای پژوهشگران در این پژوهش بسیار مهم است که این امر را با روش‌ها و ابزارهای مقتضی و متناسب، رصد کنیم و به فهم درآوریم؛ این پژوهش، در صدد پاسخ به همین مسئله برآمده است.

پیشینه پژوهش

در میان پژوهش‌های پیشین که به حیطه این پژوهش نزدیک‌اند، به گروهی از پژوهش‌ها، به‌طور مشخص درباره میدان نقش جهان اشاره می‌شود. بیشتر مقالاتی که درباره میدان نقش جهان پژوهش و نگارش شده‌اند، معطوف به وجوه معمارانه و شهرسازانه این مکان بوده است. شهابی‌نژاد و امین‌زاده (۱۳۹۱)، مسائل و ارزش‌های مربوط به منظر ورودی میدان نقش جهان را با روش توصیفی-تحلیلی، با رجوع به اسناد تاریخی و سفرنامه‌ها و مشاهدات میدانی، بررسی کرده‌اند و دریافت منظر فرهنگی کل مجموعه را با توجه به تباین فضایی، یعنی بستگی و گشودگی، حرکت و سکون و تاریکی و روشنایی و یک‌بارگی و وقوع دفعی این تجربه، متناسب‌ترین منظر ورودی را از سمت شمالی میدان، یعنی بازار قیصریه می‌دانند. شهابی‌نژاد و همکاران^۱ (2017) در پژوهشی مفصل‌تر، ارزش‌ها و مسائل فضای باز نقش جهان را در مطالعه‌ای مقایسه‌ای با گذشته بررسی می‌کنند و بازاحیای فضای باز میدان را راهی برای ارتقای کیفیت مکانی میدان می‌دانند. همچنین پژوهش شهابی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۳) با عنوان «شکل‌گیری و دگرگونی تاریخی میدان نقش جهان

² Ghalenoei et al.

³ Sound map

⁴ ZeinAslani et al.

¹ Shahabinejad et al.

در شاخه‌ای دیگر از پژوهش‌ها دربارهٔ میدان نقش جهان، وجوه زیبایی‌شناسانه و دل‌بستگی‌آفرین این مکان بررسی شده است. در پژوهشی با عنوان «پدیدارشناسی تجربهٔ زیبایی‌شناختی مکان»، اثر پنج‌تنی و همکاران (۱۳۹۶)، با روش پدیدارشناسی براساس الگوی ماکسون‌منن^۱، شانزده مقولهٔ اصلی در تجربهٔ زیبایی‌شناسانه از پرسپکتیو و آسمان گرفته تا خطوط ثلث و نسخ برشمرده و اثر شانزده مقولهٔ خاص، از قبیل رازوارگی و احساس معنوی و معماری چند حسی و ... را در دریافت احساس زیبایی‌شناختی مطالعه کرده است. همچنین پژوهش صارمی و معروفی (۱۳۹۶) که در موضوع سنجش و مقوله‌بندی حس دل‌بستگی مکان و خاطرات جمعی است، به روش توصیفی-تحلیلی و با مرور متون و اسناد و همچنین پرسش‌نامه، به تحلیلی معطوف، میدان نقش جهان و میدان آزادی را مقایسه و متغیرهای دل‌بستگی به مکان را تعریف و سنجش می‌کند.

وجه شباهت این پژوهش با پژوهش‌های مذکور، در این است که این پژوهش نیز به بُعدی از ابعاد تجربهٔ مکانی میدان نقش جهان روی می‌آورد، پژوهش‌های پیشین، بیشتر توصیفی از سبک‌شناسی معماری میدان، تاریخ اجتماعی میدان، تجربهٔ صوتی و نورپردازی میدان، کیفیت آرامش در میدان، تأمین خلوت مقایسه با میدان‌های جهانی دیگر از حیث زیباشناختی، عناصر دل‌بستگی و پدیدارشناسی دل‌بستگی به میدان و بُعد نمادین و الهیاتی میدان بوده است. این پژوهش اما در غایت خود، در بررسی تحولی اجتماعی در تجربهٔ بافت تاریخی میدان نقش جهان اصفهان می‌کوشد. یکی از موضوعات مهمی که به آن توجه نشده است، کیفیت تجربهٔ فرهنگی انسان‌ها در این مکان است؛ پس این پژوهش می‌کوشد با میانجی قرار دادن تمهیدات نظری، به کشف عادت‌واره‌های زیست روزمرهٔ کنونی حاضران، اعم از شهروندان و گردشگران و ذی‌نفعان در این میدان روی آورد و تغییرات احتمالی تجربهٔ فرهنگی میدان را ردیابی کند. بنابراین وجه تفاوت این پژوهش با دیگر پژوهش‌هایی که دربارهٔ میدان نقش جهان و دیگر اماکن تاریخی شکل گرفته است، آن است که این پژوهش می‌کوشد

رضایتمندی شهروندان میداین نقش جهان، بهارستان، دل‌کامپو و ناوونا» از طراحی میدان‌های اجتماع‌پذیر شهری با پرسش‌نامه، این رضایتمندی را در مؤلفه‌های متعدد توصیف و تحلیل کرده‌اند. سهیلی (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان «از نقش جهان تا کامپیدولیو با روش تاریخی-تفسیری»، ارتباط مراکز قدرت سیاسی و مراکز فرهنگی در این دو مکان بررسی شده است. همچنین تناسبات میان عناصر کالبدی شکل‌دهندهٔ این میدان‌ها و نگرش‌های معناگرایانه در نسبت با درک این دو فضا ذکر شده است. این پژوهش همچنین تجلی امر مقدس حاضر در این بناها را نشان می‌دهد.

غضنفرپور و همکاران (۱۳۹۸) نیز، سرزندگی و حیات شبانهٔ میدان نقش جهان را با روش‌های میدانی و کتابخانه‌ای بررسی کرده و به شاخص‌های متعددی در ابعاد سرزندگی و حیات شبانهٔ میدان نقش جهان رسیده‌اند. در پژوهش بمانیان و همکاران (۱۳۹۸)، جذابیت و پویایی به‌عنوان مؤلفهٔ اصلی کیفیت فضایی، بررسی شده و براساس شاخص‌های نظریهٔ مکان پایدار، با پرسش‌نامه و سنجش نگرش شهروندان، ابعاد کیفی مکان را مطالعه کرده است.

در شاخه‌ای دیگر، مانند مطالعهٔ منتظرالقائم و حافظ‌القرآن (۱۳۹۷)، بعد نمادین میدان نقش جهان در ادوار مختلف بررسی و برنامه‌های حکومتی، مذهبی و تفریحی آن شمرده شده است. این پژوهش با رجوع و تحلیل اسناد و نقشه‌ها، ابعاد نمادین میدان نقش جهان را در حیطه‌های اجتماعی و فرهنگی و حتی عرفانی مطالعه و آن را در سیری از ناسوت به لاهوت بررسی می‌کند و نمادهای این کیفیت خاص از پیکربندی شهری را بیان می‌دارد. دمرچلی و همکاران (۱۴۰۰) نیز در پژوهش خود، به ارتباط اندیشه‌های زیباشناختی و ساخت فضاهای شهری در میدان نقش جهان و میدان سنت‌پیتر رُم پراخته‌اند و با روش تحلیل کیفی-تاریخی و کمی با استفاده از پرسش‌نامه و مطالعات کتابخانه‌ای، به انطباق ویژگی‌های زیباشناسانه، کالبد این مکان‌ها را بررسی کرده‌اند و نتیجهٔ کار آنها، ارتباط میان اندیشه‌های زیباشناختی و ساخت فضاهای شهری را نشان می‌دهد.

^۱ Max van Manen

و جاری را می‌پوشاند و از اشیا هم، استفاده نمادین می‌کند. از نظر او، شبکه‌های لایه‌بندی‌شده اجتماعی، هریک فضای خاص خودش را به وجود می‌آورد و هیچ معنا یا هدفی جدا از آن فضا ندارد. هر شبکه یا ترتیب پیوندها و بنابراین هر فضا، به مبادله و مصرف به طرقتی خاص خدمت کند. درنهایت هریک تولید می‌شود و هدفی را برآورده می‌کند و گاهی هریک به صورت مولد و گاهی غیر مولد مصرف و تمام می‌شود (لوفور، ۱۳۹۵: ۴۸۰).

هارتموت^۴ (2016)، بیشتر به سبب ایده رزونانس و جامعه‌شناسی زمانی شتاب اجتماعی شناخته شده است. او زمان و مطالعه از نظر زمان را عنصری بسیار مهم در تحلیل موقعیت‌های مختلف اجتماعی می‌داند و می‌کوشد مفاهیم اجتماعی مختلف مانند تمایز طبقاتی، سلطه، مسائل بین فرهنگی و ... را در نسبت با مسئله زمان و شتاب، بازترسیم کند.

او در نظریه‌ای انتقادی درباره زمان و ریتم زمان در جامعه مدرن متأخر، در کتابی با عنوان شتاب و بیگانگی، این ایده را مطرح می‌کند که در تجربه‌های جدید ما همواره به دنبال سرعتیم و این نه برای جلوافتادن، برای سر جای خود ماندن است. این شتاب، در ذات خود نوعی بیگانگی را حمل می‌کند و این موقت‌شدگی^۵ با مکان^۶، وحدتی درونی می‌یابد؛ به این معنا که توقف و سکنی‌گزیدن و آرامش یافتن، از خلال حضور معنادار در مکان وجود ندارد و فضا موجب و ایجادگر وضعیت می‌شود که در دل خود، انکار وجوه ساکن و به شتاب در نیامده را به همراه دارد (هارتموت، ۱۳۹۶: ۳۱). این موقت‌شدگی به معنای تکثر فریم به فریم فضاها برای آن است که در جهان جدید، تنها شتاب است که امکان انتقال معنا را دارد. این موقت‌شدگی در اصل، جزئی از کیفیت وجودی انسان مدرن شده است که می‌خواهد همه چیز را به نحوی در سرعت قرار گرفته تجربه کند؛ حتی به نحو کاملاً

نه با ارجاع به داده‌های معماری و تاریخی یا تطبیق ایده‌های فلسفی با کلیت فضای کالبدیافته به مثابه اثری هنری، بلکه با دورنمای جامعه‌شناختی و روش مردم‌نگاری و با ابزار مشاهده و مصاحبه و تحلیل داده‌های ثانویه، تحول مواجهه شهروندان و گردشگران را در مواجهه با میدان نقش جهان مطالعه کند. این مطالعه بیش از هر چیزی، سویه‌های جامعه‌شناختی پررنگ دارد که آن را از مطالعات معماری و شهرسازی و هنر و زیبایی‌شناسی، متمایز می‌کند. فهم تحول یا چرخش در تجربه مواجهه با میدان نقش جهان، محور اصلی پرسش‌هایی است که در این پژوهش بررسی شده است.

مبانی و چارچوب نظری

در نگاه به نظریات خاصی که حساسیت‌های نظری را برای توضیح بهتر میدان فراهم می‌کنند، به نظریات سه نظریه‌پرداز مهم در سطوح مختلف، توجه شد: لوفور^۱ در فهم نسبت میان مکان و فضا، هارتموت^۲ در پرداخت ایده شتابگیری اجتماعی و بوردیو^۳ که در رگه‌هایی مهم از نظریاتش، به شکل‌گیری انواع مواجهات و انتظارات در نسبت با میدان روی آورده است و حساسیت‌های نظری لازم را در مواجهه با مسئله خاص پژوهش فراهم می‌کند. برای این تجربه مردم‌نگارانه لازم بود که با ارجاع و نظر مداوم به آثار زنده نظریه‌پردازان متناسب با مسئله تحقیق، شیوه مواجهه با میدان و داده‌های مدنظر و مورد نیاز تشخیص داده تحلیل و تفسیر شوند.

لوفور (۱۳۹۳) در کتاب خود با عنوان فضا، تفاوت، زندگی روزمره، بخشی را با عنوان انقلاب شهری فضا و بازنمایی می‌آورد و در آن این‌طور سخن می‌گوید که در بحران بازنمایی، مرز میان واقعیت و امر نمادین میان تجربه‌های وجودی فضای روزمره و بازنمایی آنها از میان رفته است و بر آن است که کردار فضایی آن جامعه، فضای آن جامعه را نهفته می‌کند، آن را مفروض می‌گیرد و طرح می‌کند، به تدریج آن را تولید می‌کند و حتماً بر آن مسلط می‌شود. فضاهای بازنمایی، می‌کوشند فضا را در مالکیت خود درآورند که فضای فیزیکی

⁴ hartmut

⁵ temporality

⁶ space

¹ Lefebvre

² Hartmut

³ Pierre Bourdieu

معمارانه، برجستگی خود را از دست می‌دهند، به حاشیه تبدیل می‌شوند و این‌گونه از تجربهٔ هویت‌یابی کاسته می‌شود. (Hiller & Rooksby, 2016:306).

در پیوند این نظریات با یکدیگر، این‌طور بیان می‌شود که لوفور (۱۳۹۵) دربارهٔ تبدیل مکان به فضا و سپس مسئلهٔ شتابزدگی، به‌مثابهٔ مؤلفه‌ای دارای وحدت درونی برای فضا عمل کرده و گفته است که زمان، جدا از بُعد مکان نیست، بلکه مکانی است که در این فضای شتابزده، به صرف فضایی مرئیت‌پذیر تبدیل می‌شود؛ یعنی فضایی که در یک تکت، بُعد سوم خود را از دست می‌دهد و به تصاویری دو بعدی تبدیل می‌شود، حتی وقتی که فرد در آن مکان حاضر است. از نظر هارتموت، در این موقعیت تبدیل و تحول زمان-مکان رخ می‌دهد؛ یعنی وقتی مکان به فضا تبدیل می‌شود، بُعد زمان تسریع می‌شود و تحولی که زمان واقعی برای واقعیت داشتن لازم است، خود را طبق آن قاعدهٔ مجازی نگاه می‌دارد. معنای مجازی شدن زمان واقعی، به‌دلیل شتابی است که برایش لازم شده است؛ یعنی حتی در فضای واقعی هم، منطق ساحت مجازی بر آن حاکم است و این امر پس از انقلاب ارتباطی و اطلاعاتی، تحول بزرگی را رقم زده است. در انتها از نظر بوردیو، ساختار در ساحت مکانیکی و فیزیکی، به‌خصوص در بُعد تمایزگذاری اقتصادی در ساحت برنامه‌ریزی، موجب و کرد و کارهای مصرف فرهنگی نیز دچار تغییر می‌شود. در این شرایطی که مکان به فضا تبدیل و به‌نحوی پرتاب، مؤلفه‌ای تعیین‌کننده در فضای فعلی می‌شود، به نظر می‌آید سبک مصرفی یا ذائقهٔ آدم‌ها برای حضور در این میدان هم، تحت تأثیر این موارد، تغییر جدی پیدا می‌کند. این پژوهش با این حساسیت‌ها به میدان وارد شده است.

روش پژوهش

در نسبت با مسئله‌ای که توضیح داده شد و اقتضائات میدان تحقیق، لازم بود روش تحقیق در این پژوهش، نوعی خاص از مردم‌نگاری، یعنی مردم‌نگاری همکارانه^۲ باشد. این روش، کم‌رنگ شدن مرز بین محقق و موضوع تحقیق، تأکید بسیار بر

فیزیکی، زیاد شدن جمعیت حاضران در یک مکان، نوعی شتاب ایجاد می‌کند.

نظریات بوردیو (۱۳۹۸) نیز در حیطه‌های مهم سرمایه‌های چندگانه (اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و نمادین)، میدان‌های اجتماعی و مبارزه برای قدرت در آنها، عادت‌واره‌ها و ساختارهای ذهنی درونی‌شده در افراد، رابطهٔ بین ساختار و عاملیت در تحلیل‌های جامعه‌شناختی، قدرت تبیین دارند. در این پژوهش نیز، میانجی فهم عادت‌واره‌ها در میدان نقش جهان است. او در نظریاتش، تأثیرگذاری ریختار پنهان مصرف اقتصادی را مدنظر قرار می‌دهد که در تجربهٔ زیستهٔ آدمیان در مکان مؤثر است؛ یعنی ریختار پنهان تمایزات اقتصادی که روی کیفیت حضور در میدان و تجربه‌های معنادار ذائقه تأثیر می‌گذارد و کیفیت ذائقه را در مکان دستخوش تغییر می‌کند. هبیتوس^۱ در نگاه بوردیو، به معنای تداوم فیلد در قالب ته‌نشست‌های سوژه و در قالب انتخاب‌ها و سلیقه‌ها و مناسبات میان آنهاست. بوردیو (۱۳۹۶) با مطالعهٔ واقعیت به‌مثابهٔ شبکه‌ای از روابط، مجموعه‌ای از موقعیت‌های اجتماعی را در قالب یک رابطهٔ هم‌شکلی، زیر چتر واحدی در وحدتی رابطه‌ای، گرد می‌آورد؛ یعنی رابطه میان شبکهٔ روابط اجتماعی، عادت‌واره‌های ذوقی و انتخاب‌های عاملان اجتماعی را آشکار می‌کند.

او همچنین همگونی و تجانس ذائقه‌های فرهنگی مربوط به یک موقعیت و سازگاری آنها با الزامات مندرج در این موقعیت را تا حدی ناشی از مکانیسم‌هایی می‌داند که افراد را به سوی موقعیت‌هایی هدایت می‌کنند و امکان سازگاری با آنها، کیفیت خاصی از عادت‌واره‌ها را ایجاد می‌کند (بوردیو، ۱۳۹۸: ۱۶۳). البته شارحان بوردیو نیز، تعلق به مکان را به‌مثابهٔ گونه‌ای از سرمایهٔ فرهنگی بررسی کرده‌اند و هویت را محصول آگاهی می‌دانند که ما به‌وسیلهٔ آن، نه ویژگی بنا یا معماری، با محیط معماری خود ارتباط برقرار می‌کنیم. برای فهم رابطهٔ بین مکان و هویت و تجربهٔ فرهنگی، لازم است بر فرم‌های کالبدی و گفتمان‌های روایی و عینیت‌یافته تمرکز کنیم که به آنها معنا می‌دهند. با گذشت زمان، ویژگی‌های

² collaborative ethnography

¹ habitus

(1980)، از مشاهده توصیفی^۳ برای آشنایی با میدان آغاز و با مشاهده متمرکز^۴ براساس پرسش‌های پژوهش، امتداد و با مشاهده گزینشی^۵ برای یافتن شواهد بیشتر، در پایان کار خاتمه می‌یابد (فاضلی، ۱۳۹۲: ۲۷۸). در این پژوهش نیز مهم‌ترین روش نزدیک‌شدن به میدان، مشاهده بوده است؛ یعنی محققان با مشاهده منظم میدان در ساعات مختلف شبانه‌روز، از آبان‌ماه سال ۱۴۰۲ تا اردیبهشت‌ماه ۱۴۰۳، در روزهای متمادی و بیشتر متوالی، در به دست دادن توصیفی تا حد امکان مشیغ از موقعیت‌های مختلف میدان، انجام و یادداشت‌هایی در توصیف چگونگی تعامل حاضران با جای‌جای میدان، نگارش شد و پس از به دست آمدن انباشتی از مشاهدات، با توجه به پرسش‌های پژوهش، مشاهدات، دسته‌بندی و سپس شواهد بیشتر در میدان جست‌وجو شد. مشاهده خود شئون مختلفی دارد؛ از جمله با مشاهده توصیفی، به معنای آشنایی با میدان و پیچیدگی‌های آن. مشاهده متمرکز، عطف توجه بر پرسش‌های تحقیق در حین مشاهده و مشاهده گزینشی، یافتن شواهد و مثال‌های بیشتر برای فرایندها اعمال خواهد شد (فلیک، ۱۳۹۷: ۲۶۱) و در این پژوهش، مشاهداتی متناوب با توصیف‌هایی تا حد امکان مشیغ از مکان‌های مختلف میدان نقش‌جهان به عمل آمد و در عین‌گشودن مسائل متعدد در مواجهه با آن میدان، در نسبت با مسئله نیز، به یافته‌های تقویت‌کننده تعارض موجود در مسئله و شواهد مشخص و روشنی در نسبت با مسئله پژوهش دست یافتیم و تحولات متعددی را در بُعد مشاهده رصد کردیم که در قسمت یافته‌ها بررسی خواهد شد. مشاهده به‌نحو بداهت‌زدایانه و بازتجربه‌کننده و به شیوه مشارکت مشاهده‌ای انجام شد که در مراحل مختلف آن و در مکان‌های گوناگون تلاش شد با تجربه مشاهدات متعدد، تا حد امکان به اعتبار کار افزود.

در طول مشاهده البته در موارد مقتضی، عکس‌هایی نیز گرفته شد که برای فهم بهتر موقعیت، ضمیمه کردن آن لازم

برآیندی بودن و پیش‌بینی‌ناپذیر بودن و تغییر مسیرهای مداوم و محتمل مسیر برنامه و پروژه در اثر روابط انسانی است (کمپل، ۱۳۹۶: ۲۷). مردم‌نگاری تلاش می‌کند تا مردم و پدیده‌ها را در میدان طبیعی رخداد و با مشارکتی مستقیم، عمل طبیعی و هر روزه را به شیوه‌ای سیستماتیک ثبت کند (Brewer, 2005:6) تا در نسبت با مسئله پژوهش و امکان‌های مطالعه میدان تحقیق، با هم‌آیندکردن چند بُعد ورود به میدان، به تصویری تا حد امکان روشن از مناسبات میدان در تجربه و مواجهه با مکان دست یافت. مطالعه این میدان تحقیق، به روش‌هایی غیر از مردم‌نگاری، ما را از مقصود پژوهش بازمی‌داشت که فهم مناسبات تکرارشونده در مختصات میدان نقش‌جهان اصفهان است. مردم‌نگاری، مشاهده مستقیم، مشارکت در فعالیت‌های روزمره و تعامل و مصاحبه در محیط طبیعی را اقتضا می‌کند.

تجربه زیسته محققان در سال‌های متمادی (بیش از سه دهه) و انس و زیست در بافت مرکزی اصفهان و میدان نقش‌جهان، تمهید مناسبی برای رویکرد امیک^۱ در ورود به این میدان بوده است. ته‌نشست تجربه‌های متعدد و ورود در فضاهای گوناگون آن، فراهم‌آورنده حس و بینش خاصی به پدیده مطالعه‌شده است که در ایده‌های کلی برای مشاهده و مصاحبه، به آن توجه شده است. حضور مداوم و متناوب در طی سالیان در میدان نقش‌جهان و تجربه جای‌جای این مکان در زمان‌ها و مناسبات و رویدادهای گوناگون و حضور در ساعات مختلف شبانه‌روز و آشنایی با بافت روزمره این مکان، از مسجدها گرفته تا فضای باز و کافه‌ها و قهوه‌خانه‌های قدیمی، بازارها و تیمچه‌ها و مکان‌های گردشگرپسند و تجربه‌های خاص آنها، بینش آشنایی را برای محقق فراهم آورده است که محقق را از برداشت‌های شتاب‌زده و سنجش‌های محدود، به موارد خاص بازمی‌دارد.

هسته مرکزی کار مردم‌نگاری، مشاهده مشارکتی است که مشارکت در فعالیت‌های ممکن در یک میدان ویژه است و به هدف کسب تجربه و مطالعه زندگی روزمره آن اجتماع منجر می‌شود. روند مشاهده نیز به سیاق سه مرحله‌ای اسپردلی^۲

³ Descriptive observation

⁴ Focused observation

⁵ Selective observation

¹ Emic

² Spradley

یادشده در بخش نظریه‌ها برای محققان ایجاد کرد نیز، در توجه و التفات به شئون مرتبط با مسئله می‌افزاید. برای فهم بهتر بافت مصاحبه‌شوندگان، لازم است مشخصات مشارکت‌کنندگان را در مصاحبه ذکر کنید. در این پژوهش در طول ۷ ماه، با ۱۷ نفر، ۱۱ نفر مرد و ۶ نفر زن در دامنه سنی حدود ۲۴ تا ۶۵ سال مصاحبه شده است که با کدگذاری و تحلیل مضامین آنها، به مفهوم‌پردازی آنها اقدام کردیم.

جدول ۱- مشخصات مصاحبه‌شوندگان

Table 1- Profile of interviewees

موقعیت اجتماعی	سن	جنس
کارمند مطلع شهرداری	۴۰-۳۰	مرد
کارمند مطلع شهرداری	۶۰-۵۰	مرد
بخش مدیریت میدان	۴۷	زن
بخش مدیریت میدان	۴۵	زن
حاضر در میدان	۴۲	مرد
حاضر در میدان با خانواده	۳۰-۲۰	مرد
حاضر در میدان با خانواده	۳۵	زن
حاضر در بازار	۵۰-۴۰	زن
دانشجوی دانشگاه هنر، جنب میدان	۲۴	مرد
عکاس در میدان	۳۱	زن
استاد دانشگاه	۶۲	مرد
ورزش در فضای سبز	۲۶	مرد
کاسب در میدان (صنایع دستی)	۴۵	مرد
کاسب در میدان (کافه)	۳۲	مرد
نمازگزار در مسجد امام	۴۵	مرد
حاضر در مسجد امام	۳۵	مرد
کاسب در میدان	۲۹	زن

چنانچه در جدول بالا مشهود است، افراد مصاحبه‌شونده از گروه‌های مختلف حاضر و ناظر و مؤثر و متأثر در میدان بوده‌اند که در اصل از مصاحبه با آنها برای تقویم و تأیید مشاهدات نیز بهره گرفته شده‌اند. در طبقه‌بندی و استخراج الگوها و مضامین، در مجموع در کدگذاری باز مصاحبه‌ها، به ۳۶ مورد کد رسیدیم و این کدها را در کدگذاری محوری، به ۹ کد و در نهایت در کدگذاری گزینشی، به ۵ کد چکیده کردیم که در بخش یافته‌ها به تفصیل به آنها اشاره خواهد شد. بُعد دیگری که در حیطه روش به آن توجه شد، توجه به اسناد و داده‌ها و تحلیل ثانویه آنها بود. اسناد و مدارکی که

بود و در این مقاله، مختصری از مهم‌ترین آنها با شرح مختصر، در قسمت یافته‌ها خواهد آمد. همچنین به این دلیل که رؤیت‌پذیری، ملازم با نوعی قاب‌بندی و مشاهده از چشم دیگران است، برای توضیح بهتر هر مورد، تا حد ممکن از تصاویری بهره‌مند شدیم که خود محقق آنها را گرفته است. همچنین تاریخ عکس‌برداری یا تصاویر موجود در سایت‌های معتبر، با ارجاع به آدرس سایت محقق شد و به‌منظور مستندکردن آنها نیز، از این تصاویر بهره گرفتیم. بنابراین استفاده از عکس‌ها مقتضی، موضوع تحقیق است و اگر تصاویری با وضوح و دلالت برای بخش یافته‌ها در دست بود و در مجال این مقاله می‌گنجید، برای هر مورد، چندین عکس، امکان ضمیمه‌شدن و توضیح وجود داشت.

مصاحبه در مردم‌نگاری، طیف وسیعی از مکالمه‌های غیررسمی و خلق‌الساعه را در جریان فعالیت‌های دیگر تا ملاقات‌های رسمی و سازمان‌یافته در محیط‌های مشخص شامل می‌شود (Hammersley & Atkinson, 2007: 108). برای مصاحبه نیز، مصاحبه‌شوندگان در ابتدا از میان مطلعین انتخاب شدند که سال‌های متممادی به فعالیت نظری و اجرایی درباره میدان نقش جهان روی آورده و دیگر مصاحبه‌شوندگان نیز از میان کسبه و بازاریان چهارجبهه میدان و بازار مسقف بوده‌اند. در بسیاری از موارد گفت‌وگوهایی غیررسمی، حاشیه‌ای بنا به موقعیت خاص حضور در میدان، انجام شده است که در پژوهش، مفید و درخور توجه باشد و این موارد نیز در دفترچه‌ای یادداشت می‌شده است. این مصاحبه‌ها نیز اگرچه نه به تصریح، با توجه به سویه‌ها و سایه‌های بحث، تأییدکننده مسئله‌بودن مسئله این پژوهش بود و در موارد متعدد، به یافته‌هایی مهم در حیطه مسئله تحقیق منجر شد. برای دستیابی به تصویر کلی‌تر از مسائل میدان، اقتضا می‌شود که با مدیریت مجموعه دو مصاحبه طولانی‌مدت انجام شود و داده‌هایی نیز در اختیار محققان قرار گیرد. مصاحبه با مدیران بخش‌های مختلف مجموعه نقش جهان و اشخاص فعال یا پیش‌تر فعال در شهرداری اصفهان، واجد داده‌هایی بعضاً حاشیه‌ای، اما پرتکرار در فهم مناسبات این مکان بود که به یافته‌های این پژوهش منجر شد. حساسیت خاصی که نظریات

بودند. داده‌ها اگرچه به صورت خام کاربرد خاصی ندارند، وقتی در کنار داده‌های دیگر و ابعاد دیگر روش، مانند مصاحبه‌ها و مشاهده‌ها در این پژوهش قرار می‌گیرند، امکان ارتباط و پیوند با آنها را می‌یابند و از آن‌ها در تصریح و استناد مشاهدات و تجارب، بهره‌مند می‌شوید.

پژوهش را در مراحل متعدد یاری می‌رساند، شامل کتاب‌ها و پایان‌نامه‌هایی است که درباره میدان نقش جهان نگاشته شده بود و همچنین داده‌هایی است که مدیران میدان نقش جهان، آنها را به دست محققان رسانده بودند یا سایت‌های اطلاع‌رسانی شهرداری اصفهان، در اختیار عموم قرار داده

جدول ۲- خلاصه روش‌ها

Table 2 - Summary of methods

خلاصه روش‌ها
مشاهده مشارکتی در سه مرحله توصیفی، متمرکز، مشارکتی + تصویربرداری در موقعیت‌های متعدد مصاحبه با حاضران در میدان، مدیران میدان نقش جهان و تصمیم‌گیران شهری میدان پژوهش در اسناد موجود، نزد مدیران شهری، سایت‌های اینترنتی معتبر و پژوهش‌های انجام شده

یافته‌های پژوهش

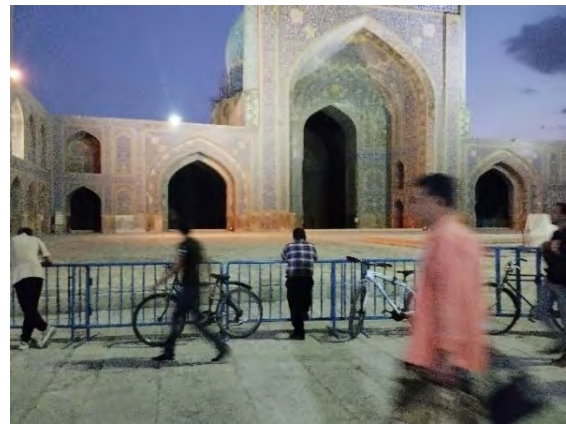
مسجد، بلکه در خیمه‌هایی بزرگ با داربست‌های موقت، امکان اعتکاف دارند و فضاهای اصلی مسجد، تنها برای بازدیدکنندگان در دسترس است؛ حتی در اوقات نماز نیز، تنها وضوخانه و شبستان شرقی مسجد، برای اقامه نماز جماعت باز و پس از اتمام فرایند نماز، بسته می‌شود و همواره نگهبان‌هایی در قسمت‌های مختلف مسجد، نمازگزاران را از حضور در قسمت اعظمی از صحن و زیر گنبد، بازمی‌دارند. این نوع مواجهه هر روزه نمازگزاران با مسجد، بخش اعظم و اصلی مسجد را از روابط و تجربه‌های روزمره حاضران خارج می‌کند، این مکان را از تجربه خاص مسجد بیرون و تنها برای بازدیدهای کوتاه گردشگرانه و عکاسی با پس‌زمینه کاشی و گنبد تبدیل می‌کند. این در حالی است که مسجد، در کارکرد رابطه‌آفرین و هویت‌بخش خود در درجه اول، مکانی برای عبادت و نماز است و با حفظ کالبد و تغییر کاربرد آن، نوعی مسجدزدایی از مسجد رخ می‌دهد که حتی با دلایل توجیه‌پذیری، مانند نگهداری فضا از آسیب، نوعی از مکان‌بیگانگی را در حاضران ایجاد می‌کند؛ به این معنا که مکانی که با معنا و کارکردی خاص در تجربه روزمره از آن یاد می‌شود، از اصلی‌ترین کارکرد خود خلع می‌شود و نوع مواجهه با آن مکان تغییر می‌یابد و یک مکان در عین شباهت صوری به مکان‌های مشابه، انتظارات و چشم‌داشت‌های افراد و جماعت‌های دارای رابطه با آن مکان را برآورده نمی‌کند و

یافته‌های این پژوهش در نسبت با مسئله خاص آن، در حساسیت به دوگانه زیست‌پذیری و رؤیت‌پذیری شکل گرفته است، سعی محققان بر احصای تا حد ممکن بیشترین داده‌ها به روش‌های مشخص یادشده در بخش روش است؛ به نحوی که سعی شده است با حساسیتی نظری به میدان نزدیک و از سوگیری‌هایی پرهیز شود که اعتبار تحقیق را مخدوش می‌کند. به طور خاص، مشاهدات متعدد و متناوب و همچنین رجوع به اسنادی که در حساسیت پژوهشگران در مراحل مشاهده یاریگر آنها بوده است، در طول سالیان و به‌ویژه در مدت پژوهش، یافته‌هایی را برای محققان به‌همراه آورد که اهم آنها در ذیل می‌آید. همچنین سعی شده است یافته‌ها در سه عنوان بررسی شود و با اشاره به روش غالب در هر عنوان، درباره شمایی کلی از شیوه و نتیجه تحصیل این یافته‌ها بحث و بررسی شود.

نامکان‌شدگی و بی‌تفاوت‌شدن درون و بیرون

طبق مشاهدات متناوبی که در مسجد امام، واقع در ضلع جنوبی میدان نقش جهان انجام شد، فضای اصلی این مسجد، اعم از زیر گنبد یا صحن اصلی، جز در ایام خاصی از سال مانند دهه اول محرم، برای عموم مردم کارکرد و کاربردی ندارد و حتی در ایام اعتکاف نیز، معتکفان نه در فضای اصلی

در این مورد، به نوعی نامسجد تبدیل می‌شود.

شکل ۱- مسجد خاموش هنگام نماز - عکس از نویسنده به تاریخ

فروردین ۱۴۰۳

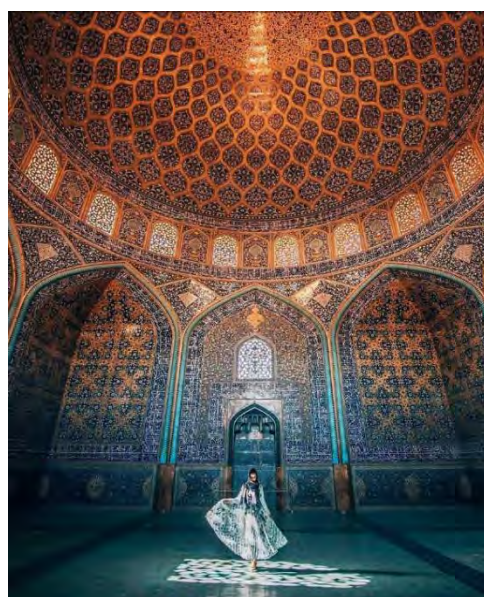
Fig1 - The silent mosque during prayer - Photo by the author, dated April 2024.

کفش در مساجد مسلمانان در هنگام ورود، همواره برای حفظ طهارت و تمایزبخشی به درون و بیرون مسجد، کاملاً شایع، رایج و بدیهی است و اگر کسی چنین نکند، حتماً به او به انحاء مختلف، اعتراض خواهد شد. اما آن هنگام که اهمیت یک مکان نه در کلیت فضا و کار ویژه مخصوص آن، بلکه در وجوه گردشگرانه آن منحصر می‌شود، وضعیتی را پدید می‌آورد که این تماشاگران موقت مکان صرفاً زیبا، دیگر برای به جا آوردن مکان، خود را به صرافت نمی‌اندازد و درون و بیرون فضا را بی‌هیچ تفاوتی، تجربه می‌کنند. البته تصمیم‌گیران این فضا نیز، تمهیدی برای تمایز درون و بیرون این مکان نیندیشیده‌اند، بنابراین در مسجد شیخ لطف‌الله که به نحو ظریفی در زمین محدود زیر گنبد، از کاشی‌های فیروزه‌ای برای سنگفرش آن استفاده شده است، گردشگران داخلی و خارجی با کفش در مناطق مختلف آن، حتی محراب حاضر می‌شوند. گاهی در آن مکان فیش بلیت ورودی خود را رها می‌کنند، بی‌اعتنا وارد و خارج می‌شوند و تنها در وقت نماز ظهر، حدود نیم‌ساعت در اتاقکی، که در ابتدای ورودی مسجد است، نماز مختصری برگزار می‌شود. این مسجد حتی وضوخانه نیز ندارد. بیشترین رفتاری که در مسجد شیخ لطف‌الله تکرار می‌شود، عکاسی‌های حرفه‌ای از مکان و از اشخاص، گاهی با لباس‌هایی خاص و استفاده از رنگ و نور خاص آن مسجد، به‌عنوان قابی برای تصویربرداری گردشگران خارجی و داخلی است. در جریان این پژوهش گاهی با ساعت‌ها عکس و فیلمبرداری گردشگران خارجی (مورد مشاهده چینی و روس)، برای رسیدن به بهترین نور و عکس مواجه شدیم که به سهم خود جالب توجه بود.

چنانچه در تصویر می‌بینیم، صحن و بخش اصلی مسجد و محراب اصلی، در بیشتر روزهای سال برای نماز استفاده نمی‌شود و مکان حضور نمازگزاران با میله‌هایی، از کالبد اصلی مسجد جدا شده‌اند. شبستان دایره مسجد نیز، نسبت به مسجدهای سطح شهر، بیشتر به نمازخانه‌ها شباهت دارد، چنانچه در ورودی مسجد نیز با علامتی، که روی آن عبارت «به سمت نمازخانه» نوشته شده است، نمازگزاران را به آن سمت راهنمایی می‌کند. از سوی دیگر، حتی مأذنه و مناره‌های مسجد امام نیز، از کارکرد اذان‌گفتن و دعوت به نماز خارج و تنها با بلندگوهای دیواره‌ها یا روی سقف مسجد، زمان نماز با پخش رادیویی اذان اعلام می‌شود. منبرهای بلند چوبی و سنگی مسجد نیز با حصارهای شیشه‌ای، تنها حالت موزه‌ای دارند و حتی روحانیانی که در شبستان شرقی نماز می‌گذارند، به دلیل زمان بسیار کم برای منبر و وعظ روی صندلی پلاستیکی، سخنرانی می‌کنند و اشیای خاص نیز که در تمایزبخشی به مکانی در نسبت به مکان دیگر نقش داشتند، در این مکان از نقش خاص خود برکنار می‌شوند؛ به این معنا که کاربرد مسجد به‌عنوان محل وعظ و نماز، به حاشیه رفته است.

یکی دیگر از موارد ذیل این عنوان، آن است که کندن

مشاهده‌گر مسجد از مکانی زیبا و فاخر برای عبادت به زمینه‌ای زیبا برای عکس‌برداری است، همچنین در سال‌های اخیر، همه روزه تعدادی از عکاسان حرفه‌ای در ساعات مختلف شبانه‌روز، در بام بناها و پنجره‌ها و فضاهای مختلف میدان (که در حالت عادی دسترسی و حضور در آنها توجیهی ندارد)، برای رسیدن به نماهای جدید در عکاسی، در آن مکان فیلم‌برداری و عکس‌برداری می‌کنند و آنها را در رسانه‌های پر بازدیدیدی مانند اینستاگرام و در صفحات شخصی یا مؤسسات و ادارات وابسته به شهرداری، قرار می‌دهند. حضور محسوس و هر روزه عکاسان با ادوات خاص خود در جای‌جای میدان نقش‌جهان، بیانگر نوعی زیست جدید در نسبت با فضای مرئی این مکان است. عکاسان، با بازپردازی این فضا با دوربین‌های مختلف، تصاویر و فیلم‌هایی را فراهم می‌آورند که امکان مواجهه بدن‌های معمولی با چشم غیر مسلح با آن مناظر وجود ندارد و به یک معنا، یک مکان با امکانات محدود تماشا را تکثیر می‌کنند.

شکل ۲ - «مسجد به مثابه آتلیه» (سایت اصفهان، ۱۴۰۰)

Fig2 - "The mosque as an atelier" (Isfahan site, 2021)

در این تصویر، هویداست که غلبه نگرش کارت‌پستالی و صرف توجه به زیبایی بنا (در اینجا مسجد شیخ لطف‌الله)، موجب پدید آمدن کیفیتی خاص از حضور در نسبت با معنای پنهان در کالبد مسجد است که حاکی از تغییر مواجهه

شکل ۳ - «حضور محسوس و مداوم عکاسان حرفه‌ای»، عکس از نویسنده به تاریخ اردیبهشت ۱۴۰۳

Fig 3- May dated ,author the by photo ,photographers" rro fessional of rresence conspicuous and constant The", 2024

را به کسب و کارهای سودآورتر و گردشگرپسندتری مانند کافه‌ها و رستوران‌های سنتی داده‌اند و تقریباً چنین مکان‌هایی در ورودی و در مکان‌های شاخص و خوش‌منظره هر تیمچه و راسته از بازار یا اطراف میدان، ایجاد شده است. شاخصه این مکان‌ها در چشم‌انداز خاص به میدان یا بافت قدیمی

چنانچه در تصویر هویداست، عکاسان و فیلم‌برداران همه روزه در جای‌جای میدان، به اهداف تبلیغاتی یا هنری در میدان حاضر می‌شوند. مورد دیگر آنکه در سال‌های اخیر به‌نحو فزاینده‌ای در تیمچه‌ها و بازارهای پیرامون چهارجبهه میدان، کسب‌وکارهای مختلف و مسبوق به سابقه، جای خود

تفریحی خود را به زیباسازی محیط سپرده است و اگر در عکس‌های گذشته میدان نقش جهان، تا حد امکان فضای محصور در میدان، خالی بود، هرچه پیش‌تر رفت، از انعطاف فضاها که بسیاری از رخدادهای و فعالیت‌ها را ممکن می‌کرد، به شکل کمتر منعطف و بیشتر مشخص و معین درآمد که این امر به خودی خود، در شکل‌دهی و تبدیل کردن میدان نقش جهان به صرف فضای برای تماشا و مرئی شدن، کمک کرده است.

شهر، به مثابه قابی برای عکاسی است؛ به این معنا که رونق آن بخش از بازار بیشتر است و برای مثال این کافه‌ها نه جایی برای استراحت در بازار، بلکه مکان‌هایی می‌شوند که به خودی خود موضوعیت دارند و به یک معنا، توقف بی‌جا را نه مانع، بلکه عامل کسب‌هایی جدید در مکان‌های دیدنی مانند میدان نقش جهان به شمار می‌آورند.

مورد دیگر آنکه فضای باز محصور در میدان که در دهه‌های اخیر، مکانی باز برای فوتبال و والیبال بود، با طرح‌های کاشت باغچه و درختچه در سال اخیر، کارکرد

شکل ۴ - ساخت باغچه در فضای سبز میدان - عکس از نویسنده به تاریخ اسفندماه ۱۴۰۲

Fig4 - Creating a garden in the green space of the square - Photo by the author, dated March, 2024

ممکن برای انواع رویدادها به شمایی مشخص و پارک‌گونه درآورده‌اند.

همچنین با توجه به مصاحبه‌های انجام‌شده و گدگذاری باز و محوری و انتخابی آنها، به سازه‌هایی برای توصیف و تبیین تجربه مواجهه با مکان تاریخی دست می‌یابیم که در جدول زیر نشان داده شده است:

اجرای پروژه‌های فضای سبز در دوره پهلوی (که در ادامه یافته‌ها بیشتر آن را بررسی می‌کنیم)، به دلایل مختلف از جمله مشخص کردن فضای حرکت اتومبیل‌ها، سیالیت فضای میدان و مجال‌های مختلف فعالیت را به شکل‌هایی محدود درآورد و با ایجاد حوض و فواره در میانه میدان و در سال‌های اخیر باغچه‌هایی با طرح‌های مختلف، میدان را از حالت سیال و

جدول ۳- فرایند کدگذاری داده‌های مصاحبه‌ها

Table 3 - The process of coding interview data

کدگذاری گزینشی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
مکان تاریخی، میانجی معرفی هویت و لزوم حفاظت و بازنمایی زیبا از فضا	اهمیت مقایسه‌ناپذیر این میدان در ایران و جهان و لزوم حفظ منظر	میدان نقش جهان، معرف اصفهان توجه نکردن به عظمت این میدان توضیح سبک معماری سنتی میدان لزوم شأن خاص مغازه‌های میدان مخالفت با ورود مردم به حوض میانی مخالفت با نشستن مردم در چمن‌ها بی‌خبری بیشتر مردم از وقایع تاریخی مهم این میدان برهم‌زدن آرامش از سوی دست‌فروش‌ها یا کودکان تکدی‌گر آسیب‌های مردم به آثار باستانی شکایت از مرمت اشتباه بناها فقدان سرمایه لازم برای مرمت مداوم شکایت از کوبیدن میخ به دیوارها فقدان شیوه‌نامه‌های خاص برای رویدادها در میدان
میدان به‌مثابه پس‌زمینه زیبا برای تصویربرداری	خاص‌بودگی این مکان نسبت به مکان‌های دیگر مکانی خوب برای عکاسی	پیرایش میدان مهم‌تر از آرایش اهمیت تمیزی میدان تمام‌نشدن جاهای دیدنی اینجا جای عالی برای عکاسی نور مناسب برای عکاسی در بعد از ظهرها شکرگزاری از اجازه‌ندادن به ماشین‌ها و موتورها برای ورود به آنجا، به دلیل برهم‌زدن قاب پرکردن فیلم برای تبلیغ کالا در این مکان منظم‌تربودن بازار در قدیم کثیف‌کاری بعضی مشاغل قدیمی در میدان عادات متفاوت بازاری‌های قدیمی شکایت از شلوغی بیش از حد میدان عاشق اینجا بودن احیای خاطرات کودکی خوش‌گذشتن بازی فوتبال در میدان شکرگزاری از اجازه‌ندادن به ماشین‌ها و موتورها برای ورود به آنجا به دلیل صدا
تفاوت بازاری‌های قدیم و جدید (کم‌ارتباط با مسئله)	تفاوت بازاری‌های قدیم و جدید	فقدان مکانی برای استراحت، قبلاً در صحن مسجد فضای کم در بازار و مشکلات ردشدن و شکایت مردم شکایت از اجازه‌ندادن به ماشین‌ها و موتورها برای ورود به آنجا شکایت از نداشتن وضوخانه در مسجد شیخ لطف‌الله شکایت از کوچکی شبستان مسجد امام در روزهای شلوغ شکایت از گرانی بلیت بناها
میدان، تنها جایی برای استراحت و خوش‌گذشتن	فراغت‌جویی	شکایت از بدحجابی در میدان ترسیدن بچه از اسب‌ها
تعارض بعضی منافع بازاریان با گردشگران	مشکلات بازاریان	
امکانات بیشتر مساجد دیگر نسبت به این دو مسجد نمادین	فقدان امکانات مناسب مسجد	
متفرقه	مسائل متفاوت مردم که مخصوص به این مکان نیست.	

در آن فضا (در این مورد مشخص، کاسبان)، به دلیل نحوه مواجهه خاص ایجادشده در میدان است. که چگونه به جلوگیری از این چنین مسائلی اقدام کنند؛ زیرا اول اینکه این امر صورت مناسبی برای گردشگران و دوم، بازنمایی احتمالی مناسبی در رسانه‌ها نخواهد داشت. این نمونه از تعارض‌ها در این فضای اجتماعی خاص و گاهی لزوم اعمال سیاست‌های مدیریتی خاص، به‌ویژه برای بازاریان چهارجبهه میدان، حاکی از پیش‌گرفتن سیاست‌هایی متفاوت با رویکردهای رایج در شهر است. همچنین در چهارجبهه میدان، فروشگاه‌های مختلف، تنها صنایع دستی اعم از گلدان‌های نقره و سفره قلمکار و ظروف کاشی و سوغات اصفهان (گز) را می‌فروشند و در معرض دید قرار می‌دهند، یا در سه مغازه نیز بستنی و فالوده به فروش می‌رسد. اگر چنانچه کالاهایی به فروش رسد که به صلاحدید مسئولان میدان نقش‌جهان، با بافت میدان مناسبتی ندارد، باید در مشرف به فضای محصور میدان بسته و پوشیده شود و تنها از داخل بازار، امکان فروش و معامله وجود داشته باشد. مشخص نبودن کیفیت حضور در میدان در شئون مختلف، انتظارات و عادت‌واره‌های مختلفی و گاهی متعارضی را پدید آورده است که در مصاحبه‌ها نیز به آن اشاره شد. فراغت‌جویان در پی تجربه فراغت در میدان‌اند و کسانی که بازنمایی فضا برایشان در اولویت است، نسبت به برخی موارد، مانند نشستن در چمن‌ها و رفتن در حوض، مخالفت دارند.

دستیابی به کدهای پنج‌گانه از میان ۳۶ مورد کدگذاری از میان مصاحبه‌ها، البته با توجه به موقعیت‌های متفاوت مصاحبه‌شوندگان، اول بر مسئله پژوهش صحنه می‌گذارد و دوم در مشاهدات متعدد، معنای نسبت داده شده از سوی محققان را تأیید و تعدیل می‌کند. در صورتی که با التفات به کدهای خاص‌شده در مصاحبات، به بیان کلی در ترسیم وضعیت میدان مبادرت کنیم، در این عنوان و تفصیل آن، خطوط کلی آشکارشده از خلال مصاحبه‌ها را ترسیم می‌کنیم.

بازنمایی مطلوب، عامل تعیین‌کننده عناصر تشکیل‌دهنده فضا

مجموعه میراث جهانی میدان نقش‌جهان در مصاحبه با مدیران بخش‌های مختلف، به مواردی اشاره کرد که اگرچه به تصریح به مسئله این پژوهش مربوط نبود، در بازاریابی مجدد در نسبت با مسئله واجد اطلاعات مهمی بود؛ برای نمونه در مصاحبه‌ای، از این مطلب سخن به میان آمد که تعدادی از مغازه‌های چارجبهه میدان در فصل‌های سرد، اقدام به درست‌کردن آتش در قوطی‌های روغن در روبه‌روی مغازه خود می‌کنند و این تنش میان کاسبان و مدیریت میدان وجود دارد که به چه صورت و به چه تمهید از این کارها جلوگیری می‌شود؛ زیرا در بازنمایی میدان در رسانه‌ها، صورت خوبی نخواهد داشت. این نمونه از تعارض‌ها در این موقعیت خاص، بیانگر نوعی ایجاب به تغییر در شیوه زیست‌مقیمان

شکل ۵- «فراغت جویان» هر دو تصویر را نویسنده در روز ۱۴۰۳/۲/۲ گرفته است.

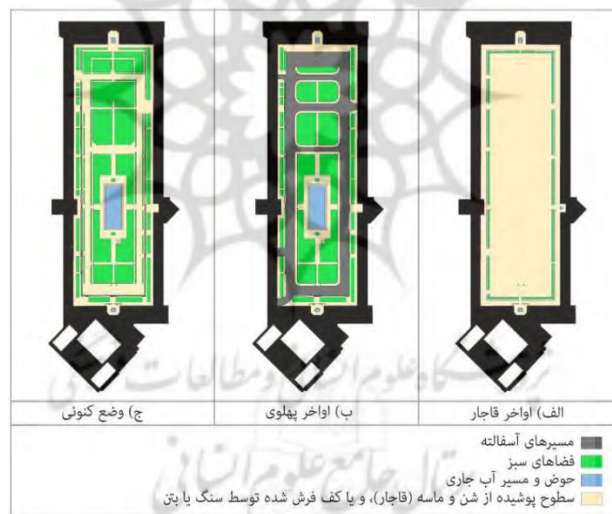
Fig 5- "Leisure seekers", both images taken by the author on April 23, 2024.

چراغ‌های نورپردازی میدان. از سال ۱۳۹۳ نیز، عبور و مرور وسایل نقلیه عمومی و خودروهای شخصی به میدان ممنوع شد، بخش آسفالت‌شده به سنگفرش تغییر شکل داد و همه چیز مهیا شد که این میدان از عناصر بصری و صوتی مزاحم رها و البته از کارکرد پیشین خود به‌مثابه مسیر عبور و مرور عادی در شهر نیز خارج شود. چنان‌که حضور در این میدان تا حدود زیادی، جز به نیت حضور در این میدان، تجربه آن مکان و گذران وقت در میدان رخ نمی‌دهد و گذرهای تصادفی و عبور و مرورهای معمول، کمتر اتفاق می‌افتد. نکته درخور توجه این است که از دید مدیران مجموعه در بسیاری از موارد، درخت‌های فعلی میدان نیز، باید تا حد امکان هرس شوند تا مزاحم چشم‌انداز تصویربرداران نباشند (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۹۳).

در این تصویر نیز، فراغت‌جویی کودکان و خانواده‌ها را در فضای باز میدان می‌بینیم که اگرچه یکی از کیفیت‌های ممکن حضور در میدان در طول قرون بوده است، گروه‌های متعددی به‌منظور حفظ صورت فاخر و بازنمایی شکل میدان، در سطوح مختلف سیاست‌گذاری و مردمی با این امر در چالش‌اند.

در اسناد و اطلاعات پیرامون میدان نیز، به داده‌های متعددی در نسبت با مسئله این پژوهش برمی‌خوریم. این نکته جالب توجه است که از دوره پهلوی اول، تغییرات کاملاً محسوس و به‌طور مداوم در فضای باز این مجموعه رخ داده است؛ برای مثال، از قطع درختان چنار و کاشت درختان سرو گرفته تا جاده‌کشی و آسفالت‌کردن دورتادور میدان و ایجاد مبلمان شهری از نیمکت‌ها گرفته تا سکوها، تیرهای چراغ برق و

شکل ۶ - فضای باز میدان (شهابی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۵)

Fig6 - The open space of the square. (Shahabinezhad et al., 2017)

چمن‌کاری‌شده با حالتی نمادین و بزرگداشت‌گونه برگزار می‌شود. این فعالیت‌ها از آن جهت که یک‌باره و تکرارناپذیرند و روابط خاص و تاریخ و هویت خاصی را به‌طور مداوم فراخوان نمی‌کنند، باز هم تجدید همان وجوه نمایشگرانه و سرایت همان ذائقه به حاضران در میدان‌اند.

ادامه همین روند و برجسته‌شدن میدان نقش‌جهان در بناهای تاریخی اصفهان و ارجاع به پیشینه شکوهمند آن در تاریخ دوره صفویه، امکان‌بخش نمایش میراث‌های فرهنگی دیگر در این میدان بوده است. بازی چوگان، دو سال است که به‌طور مشخص در یک یا دو روز در هفته اصفهان، یعنی سوم تا دهم اردیبهشت ماه و در بخش مشخصی از فضای باز

شکل ۷ - «چوگان در میدان نقش جهان، عکس از محقق به تاریخ ۱۴۰۳/۰۲/۱۰»

Fig 7 - Chogan (Polo) in Naqsh-e Jahan Square, photo by the researcher dated April 30, 2024

هوایی و تصویری دارد، در نهایت بخشی از فعالیت‌های روزمره بازاریان در جابه‌جا کردن کالاهای خود به دلیل وجوه زیبایی‌شناسانه مکان تعلیق می‌شود. از روز ۱۷ اردیبهشت‌ماه ۱۴۰۳، ورود هرگونه موتورسیکلت به بازارهای چهارجبهه و بازارهای داخلی میدان نقش جهان، جز در ساعات ۶ تا ۸ صبح و ۱۸ تا ۲۰ شب برای حمل بار، ممنوع خواهد بود و در صورت تخلف، متخلفان مشمول جریمه می‌شوند. این تصمیم با واکنش مثبت بسیاری از مردم در شبکه‌های اجتماعی و سایت‌های خبری روبه‌رو شد، اما در روزهای منتهی به اجرای این قانون در طی مصاحبه‌هایی کوتاه، با کاسبان بازار نِسبه و راسته قنادها در حوالی سردر بازار قیصریه (که در عکس دیده می‌شود)، با ابراز نارضایتی بیشتر آنان (۵ نفر از ۶ نفر) با این طرح روبه‌رو شدیم که این امر نشان‌دهنده آن است که در تعارض برخی منافع میان بازاریان و رهگذران و تجربه‌کنندگان میدان، به دلیل اهمیت بازنمایی تمیزتر و کمتر آزاردهنده، این تصمیم نیز با پشتوانه مردمی، به اجرا درآمد.

برگزاری چوگان در هفته اصفهان نیز، اگرچه در احیای سنتی باستانی در این میدان می‌کوشد، تغییر کالبدی فضای باز میدان و تبدیل شدن آن به برنامه‌ای یکبار در سال و تزئینی، این مکان را به مکانی خاص تبدیل و هویت و معنای خاصی را در حاضران ایجاد نمی‌کند.

رگه‌هایی از پدیدارشدن مسئله در سیاست‌گذاری‌ها نیز مشاهده می‌شود. در پایان‌نامه‌ای که این مقاله مستخرج از آن است، سیاست‌گذاری‌های مختلف در دهه‌های اخیر، به تفصیل در قبال میدان بررسی شده است و محدود به مسئله این پژوهش نیست، اما در نسبت با مسئله این پژوهش، ذیل عنوان زیر به اهم سیاست‌گذاری‌ها در این زمینه اشاره می‌شود.

امتداد و بازتولید سیاست‌های بازنمایی

تصمیم دیگری که امسال (۱۴۰۳) گرفته و با واکنش‌های منفی کاسبان روبه‌رو شد، ممنوعیت ورود موتورسیکلت به بازار بود. این کار اگرچه وجوه مثبتی مانند کاهش آلودگی صوتی،

شکل ۸- (مقایسه حضور و حضورنیافتن موتورسیکلت در ورودی بازار قیصریه) مقایسه سال ۱۴۰۳ و ۱۴۰۲ (خبرگزاری دانشجویان ایران، ۱۴۰۲ و خبرگزاری ایمننا، ۱۴۰۳)

Fig 8 - (Comparison of the presence and absence of motorcycles at the entrance of the Qeysariyeh Bazaar) Comparison of 2023 and 2024 (Iran Students News Agency, 2023 and Imna News Agency, 2024)

موجود است، فارغ از نتایج مثبت یا منفی برای عموم مردم، حاکی از نوعی مواجهه خاص با این کالبد شهری است.

این میدان در طول تاریخ با همه تعارض‌ها، به دینامیک زیست شهری ادامه داده است و مسائل به هر حال حل یا رفع شده‌اند، اما غلبه نوعی سیاست‌گذاری خاص که در تصویر

جدول ۴- خلاصه یافته‌های هر روش

Table 4 - Summary of the findings of each method

روش خاص	یافته‌ها
مشاهده‌ها	تغییر در کاربرد مسجدها به‌مثابه مکان دیدنی - حضور عکاسان بسیار در ساعات مختلف - تغییرات مداوم در جهت رؤیت‌پذیری، در منظر (پرسپکتیو) میدان
مصاحبه‌ها	سعی سیاست‌گذاران بر بازنمایی مطلوب از میدان، به‌مثابه اولویت - غلبه رویکرد بازنمایی مطلوب، در تعارض‌های عادت‌واره‌های حاضران در میدان
تحلیل اسناد	تغییرات کالبدی فضا در طول سالیان، قاعده‌گذاری‌های متعدد و برگزاری رویدادهای خاص در جهت تداوم سیاست‌های بازنمایی میدان

خواهد شد؛ به این معنا که اگر پیش از این، زیبایی بصری میدان، در خلق و تداوم معنایی دیگر مؤثر بوده است، در این پژوهش، دیدیم که امکانات میدان در این جهت تمهید می‌شوند تا تجربه بصری مناسبی رخ دهد و افراد و جریان‌ها در آیینة این شکوه، بتوانند خود مرئیت ببخشند؛ یعنی این معنا، با تجربه پیشین، کاملاً متمایز است. این پژوهش به میانجی مشاهدات و مصاحبه‌ها و اسنادی انجام شده است که پژوهشگران به آن دست‌یافتند. امید است که بررسی این

یافته‌های این پژوهش در نسبت با مسئله و روش پژوهش، بیانگر پدیدآمدن کیفیت خاصی از مواجهه با میدان در خلال دهه‌های اخیر در نسبت با نوعی تغییرات اجتماعی در جامعه ایران و در بسیاری موارد، خارج از ایران است. فضاهای اجتماعی شهری همواره بخش مهمی در زیست شهری را نمایندگی می‌کنند، تغییر در ضرباهنگ و کیفیت حضور در این میدان‌ها، در تعاملی دوسویه با سوژه‌های حاضر، به تحولات دیگری هم در نسبت با شهر و حتی دیگر عناصر ملی منجر

موضوع از دریچه‌های دیگر نیز، مجال‌های دیگری را در فهم تجربه مواجهه با مکان‌های تاریخی، فراروی ما بگشاید.

نتیجه

این پژوهش بر فهم دوگانه زیست‌پذیری یا مرئیت‌پذیری در میدان نقش جهان اصفهان متمرکز بود. در طی این پژوهش بنا بر مشاهدات و مصاحبه‌ها، گواهایی برای این امر آورده شد که با تجهیز به حساسیت‌هایی نظری آورده‌شده در بخش مربوطه، با توجه به یافته‌های پژوهش، به این نتایج منتج شد که در عین اذعان همگان به اهمیت معنایی، کالبدی فضا‌های متعدد در میدان و حضور مستمر مردم، به دلایل متعددی در شبکه روابط معنادارکننده رابطه انسان با محیط، برای حاضران، حاضر نمی‌شود؛ یعنی مکان‌هایی که در ادواری از تاریخ عملاً فضاهایی مهم و گرم برای حاضران بوده‌اند، در فضای شهری با مختصات امروزی، به نوعی کارت‌پستال تبدیل می‌شوند و به‌خصوص تجربه مکان با انقلاب‌های رسانه‌ای در رسانه‌های اجتماعی، از تجربه بی‌واسطه به تجربه بازنموده، تغییر شکل می‌دهد و تنها به تصویر کشیدنی و زیباتر از این مکان، نه تجربه‌ای منسجم‌تر با فضای میدان، شأن می‌یابد. عوامل مؤثر یا به بیان بهتر شرایط امکان این تغییر در تجربه، این چنین بیان می‌شود که این امر به نوعی منوط به تغییر ذائقه و انتظارات ممکن‌شده در وضعیت شتاب‌یافته در ضرباهنگ زیست‌جدافتاده از ضرباهنگ فضای مدنظر در مواجهه با مکان زیباست. تجمیع یافته‌ها ما را به این سمت و سو می‌برد که صرف‌گرددشگرانه شدن تجربه حضور در یک مکان به‌همراه فقدان تمهیدهایی برای غوطه‌ورشدن گردشگر در مکان، به‌جای خنثی و معطل‌گذاشتن مکان برای مواجهه توریستی، در معنای خلاقیت زوده و توریست‌محور صنعت توریسم، مازادهایی را به‌همراه دارد که فارغ از ارزیابی هنجاری آن، به نوعی یکسان‌شدگی تجربه مکان‌های مختلف و تبدیل مکان واجد معنایی خاص به نامکانی دیدنی را به‌همراه خواهد داشت؛ یعنی مکان نه دیگر فضایی برای به اشتراک گذاشتن

تجربه تاریخی، میانجی برای به رخ کشیدن زیبایی و مرئیت‌پذیرکردن خود و شهر و عناصر هویتی و توجه به زیبایی‌ها را به‌همراه دارد، بی‌آنکه تجربه‌ای ویژه یا هویت معنایی خاصی را فراهم کند. این مسئله حتی در اولویت سیاست‌ها در دیده‌شدن بهتر فضا نیز دیده می‌شود. در این پژوهش روشن شد که تغییر ژرفی در تجربه این مکان رخ داده است و این تغییر در ایجاد معنا و هویت‌یابی کنشگران نیز تأثیر می‌گذارد. علاوه بر عوامل مذکور، به نظر می‌آید در طول دهه‌های اخیر، رویه‌هایی ناآگاهانه یا آگاهانه در پیش بوده است که با توجه به تجربه زیسته پژوهشگران، مشاهده‌های مکرر و مصاحبه‌های مذکور، منتج به نوعی مواجهه خاص در نسبت با رؤیت‌پذیری در میدان بوده است و به‌نحو هم‌افزایانه، افزایش جمعیت حاضران در میدان در روزهای خاص، بر شتاب و زمان‌زدگی و موقتی‌شدن وضعیت خواهد افزود و نوعی تمکین‌نکردن به عناصر معنابخش و هویت‌ساز هر بخش از میدان را در پی خواهد داشت. این شتاب، بخشی از وجود آن فضا شده است و آنجا را به‌نحو خاصی برای حاضران تجربه‌پذیر و این مطلب را روشن می‌کند که چرا حاضران در این فضا، بیشتر به‌دنبال عکس‌گرفتن و حتی بدون عکس‌گرفتن، مواجهه‌ای این‌چنینی دارند و سیاست‌گذاران نیز در صدد ارائه قابی بهتر برای فضا خواهند بود. در این وضعیت نوعی فقدان و غیبت^۱ رخ می‌دهد که بعدِ سوّم که بُعد واقعی مکانی هویت‌بخش را در سایه قرار می‌دهد، جای خود را به قاب‌های دوبعدی و کادرهای زیبای عکاسی و مکان بی‌واسطه، به امکانی در رؤیت‌پذیری، تغییر شکل می‌دهد. بنابراین این تغییر در ذائقه و ترجیحات برآمده از شتاب معناگرایز موقعیت انسان شهری امروز و متأثرشدن از جایگزینی تجربه بازنموده در شبکه‌های مجازی به‌جای تجربه خودبسنده، تغییر کالبد میدان و کاربرد آن در جهت مکان‌زدایی از آن در طول زمان، به‌دلیل تناسب‌نداشتن با مسائل گردشگری، همچنین هم‌آیندی

^۱ absence

خبرگزاری جمهوری اسلامی. (۱۳۹۳). فضای سبز میدان نقش جهان منظر بناهای مجموعه را محدودش کرده است.

www.irna.ir/news/81278667/

خبرگزاری دانشجویان ایران - ایسنا. (۱۴۰۲). میدان نقش

جهان یسا پیست موتورسواریان.

www.isna.ir/photo/1402030100480/

خبرگزاری ایمننا. (۱۴۰۳). نجات بازار اصفهان از

موتورسیکلت‌ها. www.imna.ir/photo/751807/

دمرچلی، ع.؛ سعیدی رضوانی، ن. و خطیبی، س. (۱۴۰۰).

ارتباط اندیشه‌های زیبایی‌شناختی با ساخت فضاهای شهری (نمونه موردی، میدان نقش جهان اصفهان و میدان سنت پتر

رم). آمایش محیط، ۵۲، ۱۰۱-۱۲۲.

<https://doi.org/10.22034/manzar.2021.265457.2108>

دوزدوزانی، ی.؛ اعتصام، ا. و تقی‌زاده، م. (۱۳۹۴). مقایسه

رضایتمندی شهروندان میدانی نقش جهان، بهارستان،

دل‌کامپو و ناوونا از طراحی میدانی اجتماع‌پذیر شهری.

پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۲۱، ۱۰۳-۱۲۰.

https://jupm.marvdasht.iau.ir/article_832.html

سایت اصفهان. (۱۴۰۰). مسجد شیخ لطف‌الله.

isnahan.com/285/

سهیلی، ج. (۱۳۸۷). از نقش جهان تا کامپدیولیو. هویت شهر،

۳، ۱۰۷-۱۱۵. magiran.com/p653303

شریعتی‌فر، ش. و شکوری، ر. (۱۳۹۹). بررسی ساز و کارهای

تأمین خلوت در فضای باز شهری و تبیین نسبت آن با

ارتقای سطح کیفی حضور شهروندان، بررسی موردی

میدان نقش جهان اصفهان. نامه معماری و شهرسازی، ۲۷،

۲۷-۴۲.

شهابی‌نژاد، ع. و امین‌زاده، ب. (۱۳۹۱). منظر ورودی میدان

نقش جهان اصفهان، ارزش‌ها و مسئله‌ها. هنرهای زیبا،

معماری و شهرسازی، ۱۷، ۲۷-۳۸.

<https://doi.org/10.22059/jfaup.2012.29694>

شهابی‌نژاد، ع.؛ ابویی، ر. و قلعه‌نویی، م. (۱۳۹۵). فضای باز

میدان نقش جهان، ارزش‌ها و مسئله‌ها. باغ نظر، ۴۴، ۵۳-

۶۴. https://www.bagh-sj.com/article_42145.html

شهابی‌نژاد، ع.؛ ابویی، ر.؛ قلعه‌نویی، م. و امامی، س. (۱۳۹۳).

رویه‌های سیاست‌گذاری و شهرسازی با این تحولات است.

منابع فارسی

آقابزرگ، ن. و متدین، ح. (۱۳۹۴). خاستگاه نظری میدان

نقش جهان. مرکز پژوهشی هنر، معماری و شهرسازی نظر،

۱۲ (۳۳)، ۲۳-۴۰.

برخوردار، ب.؛ زارع، ل. و مختاباد امرئی، س. (۱۴۰۰).

بازخوانی نقش هویت اجتماعی در ساخت فضای جمعی

(نمونه مورد مطالعه: میدان نقش جهان اصفهان به‌مثابه

فضای جمعی عصر صفوی). منظر، ۵۶، ۳۰-۴۳.

<https://doi.org/10.22034/manzar.2021.265457.2108>

بمانیان، م.؛ زارع، ز.؛ دهقان، ن. و جمالیان، س. (۱۳۹۸).

تحلیل نقش جذابیت و پویایی فضای میدان در تبدیل آن به

فضای جمعی شهری. نشریه مدیریت شهری، ۵۶، ۱۰۹-

۱۲۴.

بورديو، پ. (۱۳۹۶). نظریه کنش، دلایل عملی و انتخاب

عقلانی (مترجم سید مرتضی مردیها)، تهران: انتشارات

نقش و نگار.

بورديو، پ. (۱۳۹۸). تمایز، نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی

(ترجمه حسن چاووشیان)، تهران: نشر ثالث.

پنج‌تنی، م.؛ منصوریان، ن. و مبینی، م. (۱۳۹۶). پدیدارشناسی

تجربه زیباشناختی مکان، مطالعه موردی میدان نقش جهان.

نشریه پژوهش‌های فلسفی، ۲۰، ۲۳-۵۸.

حقیقی، م.؛ قلعه‌نویی، م. و غفاری، ع. (۱۳۹۶). ارزیابی

مؤلفه‌های مؤثر در نقش‌انگیزی و آسایش صوتی افراد در

میدان نقش جهان اصفهان. نامه معماری و شهرسازی، ۱۹،

۱۳۳-۱۵۱. <https://doi.org/10.30480/aup.2017.542>

خبرگزاری مهر. (۱۳۹۲). میدان نقش جهان، رتبه نخست

گردشگری آثار تاریخی اصفهان/بازدید روزانه بیش از ۲۸۰

هزار نفر از میدان نقش جهان.

<https://www.mehrnnews.com/news/2023519/>

خبرگزاری جمهوری اسلامی. (۱۴۰۲). میدان نقش جهان،

مقصد نخست گردشگری مسافران نوروزی در اصفهان.

<https://www.irna.ir/news/85066283>

- Persian]
- Bemania, M., Zare', Z., Dehghan, N., & Jamalian, S. (2019). Analyzing the role of attractiveness and dynamism of the square space in its transformation into an urban collective space. *Urban Management Journal*, 56, 109-124. [In Persian]
- Bourdieu, P. (2017). *Theory of practice, practical reasons and rational choice*, Translated into Persian by Seyed Morteza Mardiha, Naghsh o Negar Publications, Tehran. [In Persian]
- Bourdieu, P. (2019). *Distinction, a social critique of the judgement of taste*, Translated by Hasan Chavoshian, Talef Publications, Tehran. [In Persian]
- Brewer, J. (2005). *Ethnography*. In Understanding social research series. Open university.
- Campbell, E., & Lassiter, L. E. (2017). *Contemporary ethnography: Theories and methods*, translated by Saedieh Salehi, Golazin Publication, Tehran. [In Persian]
- Damarchili, A., Saeedirezvani, N., & Khateebi, S. (2022). The relationship between aesthetic thoughts and the construction of urban spaces (Case Study: Naqsh-e Jahan Square in Isfahan and St. Peter's Square in Rome). *Journal of Environmental Planning*, 53, 101-122. [In Persian]
- Dozduzani, Y., Etemad, A., & Taghizadeh, M. (2015). Comparing the citizen satisfaction of Naqsh-e Jahan, Baharestan, Del Campo, and Navona Squares in terms of the design of socially-interactive urban squares. *Urban Planning and Research Journal*, 21, 103-120. [In Persian]
- Fazeli, N. (2013). *Processes, methods, and applications of urban ethnography*, Tisa Publication, Tehran. [In Persian]
- Flick, U. (2018). *An introduction to qualitative research*, translated by Hadi Jalili, Ney Publication, Tehran. [In Persian]
- Ghalehnoee, M., Ghaffari, A., & Haghghi, N. M. (2018). Soundscape quality assessment in Naghshe Jahan square. *Int. J. Architect. Eng. Urban Plan*, 28(2), 215-225.
- Ghazanfarfur, H., Sedaqatkish, M., Soleimani-Damane, M., & Afzali, M. (2019). Measuring the vitality and nightlife of Isfahan's Naqsh-e Jahan Square with emphasis on sustainable urban security. *Sustainable City Journal*, 2, 87-106. [In Persian]
- Imna News Agency. (2024). *Saving Isfahan's bazaar from motorcycles*. Retrieved from www.imna.ir/photo/751807 [In Persian].
- Iranian Students' News Agency. (ISNA). (2023). *Naqsh-e Jahan Square or a racetrack for motorcyclists*. Retrieved from www.isna.ir/photo/1402030100480/ [In Persian].
- Islamic Republic News Agency. (IRNA). (2014). *The green space of Naqsh-e Jahan Square has marred*
- شکل‌گیری و دگرگونی تاریخی میدان نقش جهان اصفهان. دانش مرمت و میراث فرهنگی، ۳، ۴۵-۶۴. <https://doi.org/10.22052/1.15.113>
- صارمی، ح. و معروفی، ح. (۱۳۹۶). بررسی تطبیقی حس دل بستگی به مکان در نمادهای شهری دوره اصفهانی مدرن؛ نمونه موردی میدان آزادی و میدان نقش جهان. معماری سبز، ۳(۹)، ۱-۱۲.
- غضنفرپور، ح؛ صداقت کیش، م؛ سلیمانی دامنه، م. و افضل، م. (۱۳۹۸). سنجش سرزندگی و حیات شبانه میدان نقش جهان اصفهان با تأکید بر امنیت پایدار شهری. شهر پایدار، ۲، ۸۷-۱۰۶. https://www.jscty.ir/article_95805.html
- فاضلی، ن. (۱۳۹۲). فرآیندها، روش‌ها و کاربردهای مردم‌نگاری شهری، تهران: نشر تیسرا.
- فلیک، ا. (۱۳۹۷). درآمدی بر تحقیق کیفی (ترجمه هادی جلیلی)، تهران: نشر نی.
- کمپل، ا. و لاستیر، ل.ا. (۱۳۹۶). مردم‌نگاری امروزی، نظریه‌ها و روش‌ها (ترجمه سعید صالحی)، تهران: نشر گل‌آذین.
- لوفور، ه. (۱۳۹۵). تولید فضا (ترجمه محمود عبدالله‌زاده)، تهران: انتشارات مرکز مطالعه و برنامه‌ریزی شهر تهران.
- لوفور، ه. (۱۳۹۳). فضا، تفاوت، زندگی روزمره (مترجم افشین خاکباز و محمد فاضلی)، تهران: انتشارات تیسرا.
- منتظرالقائم، ا. و حافظ‌القرآن، ز. (۱۳۹۷). بعد نمادین میدان نقش جهان. فرهنگ اصفهان، ۵۱، ۵۳-۶۴.
- هارتموت، ر. (۱۳۹۶). شتاب و بیگانگی، به‌سوی نظریه‌های انتقادی در باب زمان در جامعه متأخر (ترجمه حسن پورسفر)، تهران: انتشارات آگه.

References

- Aghababazarg, N., & Motaddin, H. (2015). The theoretical origins of naqsh-e jahan square. *Scientific-Research Quarterly of the Research Center for Art, Architecture and Urbanism Nazar*, 12(33), 23-40. [In Persian]
- Barkhordar, B., Zare', L., & Mokhtabad Amrae, S. (2021). Revisiting the role of social identity in shaping the collective space (Case Study: Naqsh-e Jahan Square, Isfahan as a Collective Space in the Safavid Era). *Landscape Journal*, 56, 30-43. [In

- The Naghsh-e Jahan Square open space; Values and issues. *Bagh-e Nazar*, 3, 45-64. [In Persian]
- Shahabi-Nejad, A., & Aminzadeh, B. (2012). The entrance landscape of Naqsh-e Jahan Square in Isfahan, values and issues. *Journal of Fine Arts - Architecture and Urbanism*, 17, 27-38. [In Persian]
- Shahabi-Nejad, A., Aboui, R., Ghaleh-Noei, M., & Emami, S. (2014). The formation and historical transformation of Naqsh-e Jahan Square in Isfahan. *Biannual Journal of Restoration Knowledge and Cultural Heritage*, 3, 45-64. [In Persian]
- Shariatifar, Sh., & Shokori, R. (2019). Investigating the mechanisms of providing privacy in urban open spaces and explaining its relationship with improving the qualitative level of citizen presence, case study: Naqsh-e Jahan Square, Isfahan. *Journal of Architecture and Urbanism*, 27, 27-42. [In Persian]
- Soheili, J. (2008). From Naqsh-e Jahan to Campidoglio. *Journal of City Identity*, 3, 107-115. [In Persian]
- Zeini Aslani, S., Mozaffar, R., Ekhlasi, A., Taghdir, S., & Mozaffar, H. (2022). Placemaking in historic sites with lighting scheme case study: Naghshe-Jahan Square, Isfahan, Iran. *Science & Industry University*, 32(2), 10-30.
<http://dx.doi.org/10.22068/ijaup.665>
- the view of the historical complex*. [In Persian]. Retrieved from www.irna.ir/news/81278667/ [In Persian]
- Islamic Republic News Agency. (IRNA). (2023). *Naqsh-e Jahan Square, the top tourist destination for Nowruz travelers in Isfahan*. Retrieved from <https://www.irna.ir/news/85066283/> [In Persian].
- Isnahan. (2021). *Sheikh Lotfollah Mosque*. Retrieved from isnahan.com/285/ [In Persian]
- Mehr News Agency. (2013). *Naqsh-e Jahan Square ranked first in tourism of historical monuments in Isfahan/Daily visits of over 280,000 to Naqsh-e Jahan Square*. Retrieved from <https://www.mehrnews.com/news/2023519/> [In Persian].
- Mohsen Haghghi, N., Ghaleehnoee, M., & Ghaffari, A. (2017). Assessing the effective elements of acoustic comfort and soundscape imageability of users in the Naghsh-e-Jahan Square, Isfahan. *Journal of Architecture and Urban Planning*, 10(19), 133-152. doi: 10.30480/aup.2017.542 [In Persian]
- Montazer Al-Qaem, A., & Hafez-Al-Quran, Z. (2018). The symbolic dimension of Naqsh-e Jahan Square. *Isfahan Culture Journal*, 51, 53-64. [In Persian]
- Hammersly, M., & Atkinson, P. (2007). *Ethnography: principles in practice*. Routlage.
- Hartmut, R. (2017). *Acceleration and alienation: towards a critical theory of late-modern temporality*, translated by Hasan Poorsafir, Agah Publication, Tehran. [In Persian]
- Hartmut, R. (2016). *Social acceleration*. Columbia University press New york.
- Hiller, J., & Rooksby, E. (2016). *Habitus: A sense of place*. Routlage.
- Jenkins, O. (2003). Photography and travel brochures: The circle of representation. *Tourism Geographies*, 5(3), 305-328.
<http://dx.doi.org/10.1080/14616680309715>
- Lefebvre, H. (2014). *Space, difference, everyday life*, translated by Afshin Khakbaz and Mohammad Fazeli, Tisa Publication, Tehran. [In Persian]
- Lefebvre, H. (2016). *The production of space*, translated by Mahmoud Abdollahzadeh, Tehran Municipality Planning and Studies Center Publication, Tehran. [In Persian]
- Panj-Tani, M., Mansourian, N., & Mobīnī, M. (2017). Phenomenology of the aesthetic experience of place, a case study of Naqsh-e Jahan Square. *Philosophical Research Journal*, 20, 23-58. [In Persian]
- Saremi, H., & Marofi, H. (2017). A comparative study of sense of place attachment in urban symbols of the modern Isfahani period, Case Study: Azadi Square and Naqsh-e Jahan Square. *Green Architecture*, 3(9), 1-12. [In Persian]
- Shahabinejad, A., Abuei, R., & Ghalenoei, M. (2017).

